

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-96>

УДК 344.652

Лазебна А.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проведено аналіз правового регулювання покарання у виді довічного позбавлення волі. Особливу увагу приділено дослідженню цього виду покарання у жінок. Розглянули аргументи щодо скасування довічного позбавлення волі для жінок, проаналізувавши проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо скасування довічного позбавлення волі до жінок)” та петицію до Президента України про необхідність відміни такого виду покарання для жінок. З’ясували, що ідея скасування довічного позбавлення волі для жінок пояснюється в більшості високою сенситивністю жінок, підкреслюється їх неабияка вразливість та допускається, що вони вчиняють особливо тяжкі злочини під впливом насильства. Вирішили, так як законодавство України гарантує додержання принципу рівності і справедливості правового регулювання, тому незрозуміло, яким чином можна відмежовувати і призначати різні міри покарання за схожі особливо тяжкі злочини лише за гендерною ознакою. На підставі норм Кримінального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України охарактеризували загальні положення про досліджуваний вид покарання, виявили обмеження щодо його призначення, а також вивчили можливі варіанти звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Ключові слова: довічне позбавлення волі, покарання жінок, помилування, призначення покарання, дострокове звільнення.

Lazebna Anna

Yaroslav Mudryi National Law University

PROBLEM ISSUES OF APPLICATION OF LIFE IMPRISONMENT IN UKRAINE

Summary. The article analyzes the legal regulation of punishment in the form of life imprisonment. Particular attention is paid to the study of this type of punishment in women. They considered the arguments regarding the abolition of life imprisonment for women, analyzing the draft Law of Ukraine “On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine (abolishing life imprisonment for women)” and petitioning the President of Ukraine on the need to abolish this type of punishment for women. They found out that the idea of abolishing life imprisonment for women is explained by the high sensitivity of women in the majority, emphasizing their extreme vulnerability and allowing them to commit particularly serious crimes under the influence of violence. They decided that the legislation of Ukraine guarantees observance of the principle of equality and fairness of legal regulation, so it is unclear how to differentiate and impose different punishments for similar especially serious crimes only on gender grounds. On the basis of the norms of the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Enforcement Code of Ukraine characterized the general provisions on the investigated type of punishment, identified restrictions on its punishment, as well as examined possible options for serving a sentence of life imprisonment. The humanization of punishment in the form of life imprisonment was seen in the draft Law of Ukraine “On the penitentiary system”, which is also being withdrawn from consideration. The order of release from life imprisonment that currently exists in Ukraine is inconsistent with the provisions of the Convention for the Protection of Rights and Fundamental Freedoms of 1950: “No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment.” The pardon procedure is a minuscule chance of being sentenced to life imprisonment, so the standard setting of parole for life in prison is a paramount need to reform the legal regulation of a particular type of sentence in accordance with international standards.

Keywords: life imprisonment, women's punishment, pardon, punishment, early release.

Постановка проблеми. Міжнародні стандарти призначення покарань, практика Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та відповідні національні ініціативи сприяють тому, що питання довічного позбавлення волі має підвищену увагу в колах правників. Звичайно, що рішення ЄСПЛ «Петухов проти України» 2019 року спричинило спалах безлічі позицій щодо довічного позбавлення волі в контексті невідповідності українського законодавства правам людини через відсутність так званого “права на надію” – реальної перспективи звільнення від відбування найвищої міри покарання.

Наразі в Україні покарання у виді довічного позбавлення волі відбувають близько 1,5 тис. осіб, серед них 24 жінки. Питання доцільності застосування до жінок довічного ув’язнення

дедалі більше актуалізується у національному законодавстві. Проектом Закону України № 10392 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо скасування довічного позбавлення волі до жінок)” 2019 року запропоновано викласти положення ст. 64 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) в такій редакції: «Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років, до осіб у віці понад 65 років і до жінок, а також у випадку, передбаченому частиною четвертою статті 68 цього Кодексу».

Невирішеним залишається питання доцільності внесення таких змін до ККУ, чи відповідає це принципу рівності чоловіків і жінок, чи можна вважати жінок, які вчиняють тяжкі злочини, специфічною категорією засуджених. Потрібно визначити особливості відбування

покарання у виді довічного позбавлення волі у жінок та проаналізувати законність повного скасування призначення найвищої міри покарання жінкам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Комплексне дослідження довічного позбавлення волі як найвищої міри покарання в Україні здійснювалось багатьма науковцями-правниками. Так, наприклад, В.О. Човган розглядав інститут довічного позбавлення волі у співвідношенні з правами людини. Міжнародний досвід виконання покарання у виді довічного позбавлення волі окреслив у свої працях М.В. Заєць. Аналіз довічного позбавлення волі у порівнянні зі смертною карою проводив С.Я. Бурда. Особливості відбування покарання у виді довічного позбавлення волі у жінок вивчались А.В. Петраковою, Т.В. Дуюною. На сьогодні відсутня чітка обґрунтована позиція стосовно доцільності скасування найвищої міри покарання для жінок з аналізом актуальної судової практики та нормативної бази з цього питання.

Метою статті є аналіз чинного законодавства та спеціальних законопроектів з досліджуваного питання, виявлення особливостей судової практики щодо довічного позбавлення волі у жінок, а також з'ясування можливості, доцільності і обґрунтованості скасування такого виду покарання для жінок, співставлення перспективи впровадження такого рішення з дотриманням принципу рівності чоловіків і жінок перед законом.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень чинного ККУ довічне позбавлення волі є найвищою мірою покарання та призначається за вчинення особливо тяжких злочинів, коли суд вважає недостатнім застосування позбавлення волі на відповідний строк [1]. Також у ст. 64 ККУ визначаються обмеження застосування такої міри покарання: а) до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років; б) до осіб у віці понад 65 років; в) до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку; г) за готування до злочину та вчинення замаху, окрім вчинення визначених у ККУ злочинів. Вікове обмеження до 18 років для застосування довічного позбавлення волі – це міжнародний стандарт, яким визнається той факт, що особистість цілковито формується, свідомо робить свій вибір з досягнення повноліття. Обмеження стосовно осіб у віці понад 65 років при середній тривалості життя в Україні 75 років є логічним, бо строк відбування покарання навіть у 15 років є досить тривалим для цієї категорії осіб. Заборона призначення довічного покарання вагітній на час вчинення злочину або постановлення вироку жінці – це обмеження, яке захищає інтереси жінки-матері та її майбутньої дитини.

У 2019 році на розгляд Верховної Ради України запропоновано проект Закону № 10392 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо скасування довічного позбавлення волі до жінок)», у якому пропонувалось ст. 64 ККУ викласти у наступній редакції: «Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років, до осіб у віці понад 65 років і до жінок, а також у ви-

падку, передбаченому частиною четвертою статті 68 цього Кодексу». Положення даного проекту Закону повністю скасовують застосування до жінок покарання у виді довічного позбавлення волі [2]. Проте наразі цей проект Закону знято з розгляду, але питання щодо можливості внесення такого обмеження у ст. 64 ККУ залишається відкритим.

Конституцією України гарантується право особи на повагу гідності, що включає недопустимість катувань, жорстокого, нелюдського поводження чи покарання. У зв'язку з цим у 2018 році до Президента України надійшла електронна петиція про необхідність скасування покарання у виді довічного позбавлення волі для жінок, яка зокрема визначає, що умови відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі є вкрай жорсткими та потребують реформування [3]. Тримання довічно ув'язнених жінок і чоловіків суттєво відрізняється. Відповідно до положень Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) довічно ув'язнені жінки розміщуються у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Чоловіки, засуджені до довічного позбавлення волі, у свою чергу, розміщуються у секторах максимального рівня безпеки. Проте сьогоднішні реалії демонструють, що в Україні засуджені жінки перебувають у таких же умовах, що і довічно ув'язнені чоловіки.

Головна ідея петиції була не в тому, щоб показати відмінність умов перебування чоловіків і жінок. Її мета була обґрунтувати доцільність радикальних змін у порядку призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, шляхом встановлення повної заборони щодо застосування цього виду покарання до жінок. Правники, які є прихильниками того, щоб скасувати довічне позбавлення волі, ставлять у приклад перелік країн, у яких уже таке покарання не застосовується до жінок і вважають недопустимим той факт, що Україна не поспішає вдатись до таких змін. До переліку країн, де застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі заборонено, входять: Білорусь, Молдова, Російська Федерація, Киргизстан, Азербайджан, Казахстан, Албанія.

Т.В. Дуюнова визначає, що за анатомо-фізіологічними показниками жінка являється біологічно слабшою істотою, є обмеженою у свої фізичних властивостях [4]. Багато науковців стверджують, що тільки та жінка, яка піддавалась насильству, здатна вчинити тяжкий злочин, за який матиме покарання у виді довічного позбавлення волі. Підкреслюється, що жінка є більш вразливою, ніж чоловік, саме жіноча сенситивність підштовхує її до вчинення злочину.

Необхідність внесення змін до законодавства України передбачає не тільки аналіз особливостей жінки з психологічної точки зору, важливим є дослідження жінки як суб'єкта злочину. Виникає запитання: «Яка різниця між особливо тяжким злочином, який вчинила жінка і таким самим злочином, який вчинив чоловік?» Відповідно до положень ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»

будь-який прояв дискримінації за ознакою статі забороняється з метою досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [5]. В.В. Грищенко наголошує на тому, що призначення покарання не повинно мати гендерних відмінностей, окрім визначених законом, бо така санкція як довічне позбавлення волі призначається за вчинення особливо тяжких злочинів і діяння особи, яка його вчинила мало значні негативні наслідки [6].

Реформування потребує система дострокового звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, бо особи (і жінки, і чоловіки) відбувають покарання без перспективи звільнення, а отже без стимулу на виправлення. Відповідно до положень ККУ особи, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, мають можливість на звільнення від відбування такого покарання у разі: 1) помилування; 2) хвороби, що унеможливило здатність особи усвідомлювати і керувати власні дії [1]. В Україні перша жінка була звільнена від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі шляхом помилування у 2018 році.

Порядок здійснення помилування в Україні регулюється Указом Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування». Відповідно до цього Указу помилування здійснюється шляхом: а) заміни довічного покарання на позбавлення волі на строк не менше 25 років; або б) повного або часткового звільнення від основного і додаткового покарань. клопотання про помилування засуджених до довічного позбавлення волі може подати лише після відбуття не менше двадцяти років призначеного покарання [7]. Підготовка матеріалів до розгляду клопотання про помилування, інформування особи-заявника про результати входять до компетенції Департамент з питань громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України (далі – Департамент). Усі матеріали, підготовлені Департаментом, надходять на попередній розгляд до Комісії при Президентові України у питаннях помилування. Особа-заявник за відсутності нових обставин, що можуть суттєво вплинути на результат розгляду клопотання про помилування, вправі звернутись через рік з моменту відхилення попереднього клопотання.

Загальна статистика помилування в Україні є незначною, проте якщо станом на 2018 рік було помилувано 14 осіб, то у 2019 році кількість становила 22 особи (серед них 5 жінок) [8]. Втім процедура звільнення від відбування покарання шляхом помилування не можна вважати перспективною для осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, про що у своєму рішенні «Петухов проти України» наголошує ЄСПЛ. Так, А.В. Петракова наголошує, що рівень злочинності і виконання превентивної функції покарання не залежить від посилення покарання [9]. Ефективність довічного позбавлення волі наразі є доволі сумнівною, бо досягнення головної мети покарання – виправлення людини і кроки державної влади у реформуванні цієї системи взагалі не

співвідносяться. Відсутність «права на надію» є найголовнішою проблемою у сучасному врегульованні довічного ув'язнення і стосується як жінок, так і чоловіків.

Гуманізація покарання у виді довічного позбавлення волі вбачалась у проекті Закону України «Про пенітенціарну систему», який наразі також знято з розгляду [10]. Проектом Закону передбачалось унормування дострокового звільнення довічно ув'язнених осіб, а саме: а) особа, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі має можливість клопотати до суду про звільнення після відбуття не менше 20 років позбавлення волі; б) встановлення права довічно ув'язненого на подання до суду плану реінтеграції в суспільство із зазначенням заходів, що дозволять особі усунути чинники, які можуть негативно впливати на утримання від вчинення повторного злочину, а також надання доказів, що обґрунтовують перспективи реінтеграції особи в суспільство. Відповідно до положень проекту Закону України «Про пенітенціарну систему» засуджений мав би можливість заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі строком на п'ятнадцять років. При цьому така заміна покарання могла стати доступною після відбуття засудженим не менше десяти років, а обчислення строку нового покарання починалось би з дня заміни покарання більш м'яким. Проте, навіть після рішення ЄСПЛ «Петухов проти України» органи державної влади не спрямували свою діяльність на врегулювання покарання у виді довічного позбавлення волі відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Висновки. Положення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо скасування довічного позбавлення волі до жінок)» і аргументація, яка надана у петиції до Президента України про необхідність скасування покарання у виді довічного позбавлення волі для жінок – це аналіз поведінки жінок з позиції думок психологів. Але потрібно все ж таки розуміти, що законодавство України гарантує додержання принципу рівності і справедливості правового регулювання, тому незрозуміло, яким чином можна відмежовувати і призначати різні міри покарання за схожі особливо тяжкі злочини лише за гендерною ознакою. Тому на сьогоднішній день кардинальних змін потребує гуманізація довічного позбавлення волі в аспекті забезпечення реалізації «права на надію» як для чоловіків, так і для жінок. Порядок звільнення від відбування довічного позбавлення волі, який наразі існує в Україні, не узгоджується з положеннями Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 р: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [11]. Процедура помилування – це мізерний шанс на звільнення особи, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, тому нормативне закріплення умовно-дострокового звільнення для довічно ув'язнених є першочерговою потребою у реформуванні правового регулювання визначеного виду покарання відповідно до міжнародних стандартів.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 02.05.2020).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо скасування довічного позбавлення волі до жінок) : проект Закону України від 20.06.2019 № 10392. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66094&pf35401=487767> (дата звернення: 02.05.2020).
3. Баранова Я.В. Про скасування довічного позбавлення волі для жінок: електронна петиція від 27.11.2018 № 22/048523-еп. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/48523> (дата звернення: 02.05.2020).
4. Дуюнова Т.В. Особливості виконання довічного позбавлення волі стосовно засуджених жінок. *Форум права*. 2013. № 1. С. 280–283.
5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 02.05.2020).
6. Грищенко В.В. Жінкам без найвищої міри. *Юридична газета online*. 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/zhinkam-bez-nayvishchoyi-miri.html> (дата звернення: 03.05.2020).
7. Про Положення про порядок здійснення помилування : указ Президента України від 21.04.2015 № 223/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015> (дата звернення: 03.05.2020).
8. Чайковська В. Зеленський помилував 22 громадян. Офіс Президента. *Українські новини*. 2019. URL: <https://ukranews.com/ua/news/653252-pomylyvannya-zelenskym-dlya-obminu-v-ofisi-prezydenta-zasekretily> (дата звернення: 03.05.2020).
9. Петракова А.В. Доцільність застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі до жінок. 2019. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2019/63.pdf (дата звернення: 03.05.2020).
10. Про пенітенціарну систему: проект Закону України від 24.11.2017 № 7337. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62965&pf35401=439483> (дата звернення: 03.05.2020).
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 03.05.2020).

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed: 02.05.2020).
2. Pro vnesennya zmin do deyakikh zakonodavchikh aktiv Ukrainy (shhodo skasuvannya dovi`chnogo pozbavlennya voli do zhinkok): projekt Zakonu Ukrainy vid 20.06.2019 № 10392. Available at: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66094&pf35401=487767> (accessed: 02.05.2020).
3. Baranova, Ya.V. Pro skasuvannya dovichnogo pozbavlennya voli dlya zhinkok: elektronna peticziya vid 27.11.2018 № 22/048523-ep. Oficijne internet-predstavnicstvo Prezidenta Ukrainy. Available at: <https://petition.president.gov.ua/petition/48523> (accessed: 02.05.2020).
4. Duyunova, T.V. (2013). Osoblivosti vikonannya dovichnogo pozbavlennya voli stosovno zasudzhenikh zhinkok. *Forum prava*, vyp. 1, pp. 280–283.
5. Pro zabezpechennya rivnikh prav ta mozhlivostej zhinkok i cholovikiv: Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 № 2866-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (accessed: 02.05.2020).
6. Grishhenko, V.V. (2019). Zhinkam bez najvishhoyi miri [Yuridichna gazeta online]. Available at: <https://yur-gazeta.com/golovna/zhinkam-bez-nayvishchoyi-miri.html> (accessed: 03.05.2020).
7. Pro Polozhennia pro poriadok zdiisnennia pomylyvannia: ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.04.2015 № 223/2015. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015> (accessed: 03.05.2020).
8. Chajkovska, V. (2019). Zelenskij pomiluvav 22 gromadyan. Ofis Prezidenta [Ukrayinsi novini]. Available at: <https://ukranews.com/ua/news/653252-pomylyvannya-zelenskym-dlya-obminu-v-ofisi-prezydenta-zasekretily> (accessed: 03.05.2020).
9. Petrakova, A.V. (2019). Doczilnist zastosuvannya pokarannya u viglyadi dovichnogo pozbavlennya voli do zhinkok. Available at: http://www.lsej.org.ua/2_2019/63.pdf (accessed: 03.05.2020).
10. Pro penitentsiarnu systemu: projekt Zakonu Ukrainy vid 24.11.2017 № 7337. Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62965&pf35401=439483> (accessed: 03.05.2020).
11. Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. (ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.1997). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed: 03.05.2020).